

دانشگاه فردوسی مشهد
مرکز مطالعات تحصیلات تکمیلی
۱۳۷۹

۱۱ / ۴۱ - ۱۳۷۸

دانشگاه فردوسی مشهد
دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه تحصیلی دوره کارشناسی ارشد
زبان و ادبیات عرب
عنوان
**اعتداریات عدی بن زید العبادی و
نابغه ذبیانی**

به راهنمایی
استاد ارجمند جناب آقای دکتر محمد فاضلی

و به مشاورت
استاد ارجمند جناب آقای عباس طالب زاده
تهیه و نگارش
سید رضاموسوی نژاد

شهریور ۱۳۷۴

حروفچینی: بیرجند - عرفانی

۱۳۷۸/۲

۲۵۱۱۷

تقدیم:

به محضر استاد محترم جناب آقای دکتر محمد فاضلی که
درس معلمی به من آموخت و مرا بر پستان پر ثمر ادبش با
آغوش باز پذیرا شد و کامم را با شهد گواری علم و ادب
شیرین نمود و

تقدیم:

به همسر و فرزندانی فداکارم که در تمامی ایام تگارش
یارم بودند و با تحمل مشکلات و مصائب زندگی مرا در به
ثمر رسیدن این امر ترغیب نمودند.

تشکر و سپاس:

لازم است از استاد محترم جناب آقای دکتر محمد
فاضلی که راهنمایی مراد را در این امر بر عهده داشتند و جناب
آقای عباس طالب زاده که از مشاورت ایشان در این موضوع
بهره مند گردیدم تشکر و سپاسگزاری نمایم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	مقدمه
	فصل اول:
۱-۱۰۴	شرح حال عدی بن زید العبادی و نابغه ذبیانی
۳-۷۷	بخش اول: حیات نابغه ذبیانی
۳	۱- ولادت
۵	۲- شهرت او به نابغه
۷	۳- نابغه و ملوک
۷	۳/۱- غسانه و مناذره و قدرت متخاصم
۱۲	۳/۲- نابغه و ملوک غسان
۱۸	۳/۳- غسانیات
۳۳	۳/۴- نابغه در حیره
۳۶	۴- اعتقادات و خصوصیات نابغه
۴۳	۵- سیاست نابغه
۴۶	۱- دعوت به صلح دوستی
۵۲	۲- ازدیاد قبیله
۵۴	۳- اعتدال و تأمل در برخورد با مصالح قبیله
۵۸	۶- حیات نابغه پس از گریختن از دربار حیره
۵۹	۷- چگونگی بازگشت نابغه نزد نعمان
۶۷	۸- مرگ نابغه
۶۹	منزلت شعری نابغه
۷۲	موضوعات شعری نابغه
۷۲	۱- مدح
۷۳	۲- اعتذار
۷۳	۳- هجاء
۷۴	۴- رثاء
۷۶	۵- غزل
۷۷	۶- وصف

صفحه	عنوان
۷۸-۱۰۴	بخش دوم: حیات عدی بن زید العبادی
۷۸	۱- ورود آل عدی به حیره
۸۰	۲- ولادت عدی
۸۱	۳- پیوستن عدی به دربار کسری
۸۶	۴- عدی در مدائن
۸۶	۵- حاکم شدن نعمان با حیلہ عدی
۸۹	۶- ازدواج عدی
۹۱	۷- صفات و ویژگیهای عدی
۹۵	۸- اعتقاد و دیانت عدی
۹۹	۹- عدی در زندان
۱۰۳	۱۰- منزلت شعری عدی
	فصل دوم
	اعتذاریات
۱۰۵-۳۴۸	بخش اول: اعتذار
۱۰۵-۱۱۳	۱- معنای لغوی اعتذار و تطور آن
۱۰۵	۲- انواع اعتذار
۱۰۸	۳- فن اعتذار
۱۱۱	
۱۱۴-۲۳۸	بخش دوم: اعتذاریات نابغه ذی بیانی
۱۱۴	علل روی آوردن نابغه به اعتذار
۱۱۴	۱- قصیده متجرده
۱۲۲	نقد روایت و قصیده متجرده
۱۲۹	۲- شمشیر ذوالریقه
۱۳۰	۳- هجویه جعلی
۱۳۱	۴- علت سیاسی
۱۳۴	نتیجه بررسی علل اعتذار نزد نابغه
۱۳۷-۱۵۶	تحلیل قصائد اعتذاریه نابغه
۱۳۷	۱- معلقه دالیه
۱۴۳	۲- اعتذاریه بایه
۱۴۵	۳- اعتذاریه عینیه

صفحه	عنوان
۱۵۰	۴-اعتذاریه لامیه
۱۵۳	۵-اعتذاریه رائیه
۱۵۷-۱۶۶	ارکان اعتذاریات نابغه
۱۵۷	۱-غضب نعمان و اثر آن بر نابغه
۱۵۹	۲-بیان شدت حزن و اندوه و شب زنده داری
۱۶۱	۳-سخن چینی
۱۶۲	۴-تبرئه
۱۶۵	۵-مدح نعمان
۱۶۵	۶-استعطاق و طلب عفو و گذشت
۱۶۷-۱۸۰	اسلوب اعتذاریات نابغه
۱۶۷	۱-استدلال منطقی
۱۶۹	۲-مدح
۱۷۲	۳-استفاده از سوگند
۱۷۵	۴-استفاده از دعا
۱۷۷	۵-مبالغه و تهویل
۱۷۹	۶-تحقیر و تذلل
۱۸۰-۲۳۰	ویژگیهای فنی اعتذاریات نابغه
۱۸۱	۱-شکل قصائد اعتذاریه نابغه
۱۸۳	۲-مقدمات غزلی اعتذاریات نابغه
۱۹۳	۳-مطالع اعتذاریات نابغه
۱۹۶	۴-تخلص در اعتذاریات نابغه
۲۰۲	۵-عناصر اربعه نقد در اعتذاریات نابغه
۲۰۳	۱-عنصر عاطفه
۲۰۵	۲-عنصر خیال
۲۱۹	۳-عنصر عقل
۲۲۱	۴-عنصر تعبیر
۲۲۶	۶-وحدت موضوعی اعتذاریات نابغه
۲۲۸	۷-حسن ختام
۲۳۱	هدف نابغه از مدح و اعتذار

صفحه	عنوان
۲۳۹-۳۴۷	بخش سوم: اعتذاریات عدی بن زید العبادی
۲۴۰-۲۷۲	شرح و تحلیل قصائد اعتذاریه عدی
۲۴۰	۱- قصیده راثیه مضمومه
۲۴۸	۲- قصیده راثیه مکسوره
۲۵۲	۳- قصیده راثیه مقیده
۲۵۶	۴- قصیده بانیه
۲۶۱	۵- قصیده لامیه
۲۶۴	۶- قصیده میمیه
۲۷۳-۲۹۴	ارکان اعتذاریات عدی
۲۷۳	۱- مرگ و فنا
۲۷۶	۲- حزن و اندوه و شب زنده داری
۲۷۹	۳- فخر
۲۸۲	۴- سخن چینی و توطئه دشمنان
۲۸۳	۵- براءت و عدم خیانت
۲۸۵	۶- مدح نعمان
۲۸۷	۷- یاری نمودن نعمان....
۲۹۰	۸- استعطاف و در خواست مدارا
۲۹۲	۹- شکوه از طول حبس و زنج زندان
۲۹۳	۱۰- وصف
۲۹۵-۳۰۶	اسلوب اعتذاریات عدی
۲۹۵	۱- عتاب و تحذیر نعمان
۲۹۸	۲- استدلال منطقی
۲۹۹	۳- استفاده از سوگند
۳۰۱	۴- استفاده از دعا
۳۰۱	۵- استفاده از تمنی
۳۰۳	۶- التجاء به خداوند
۳۰۴	۷- اسلوب قصه ای

صفحه	عنوان
۳۰۷-۳۴۸	ویژگیهای فنی اعتذاریات عدی
۳۰۷	۱- شکل قصائد اعتذاریه عدی
۳۱۰	۲- مطالع اعتذاریات عدی
۳۱۵	۳- مقدمه اعتذاریات عدی
۳۱۹	۴- تخلص در اعتذاریات عدی
۳۲۲-۳۴۲	۵- عناصر اربعه نقد در اعتذاریات عدی
۳۲۳	۱- عنصر عاطفه
۳۲۵	۲- عنصر خیال
۳۳۴	۳- عنصر عقل
۳۳۷	۴- عنصر تعبیر
۳۴۳	۶- وحدت موضوعی در اعتذاریات عدی
۳۴۷	۷- اختتام اعتذاریات عدی
	فصل سوم:
۳۴۹-۳۹۱	موازنه بین اعتذاریات عدی و نابغه
۳۵۰-۳۵۹	بخش اول: زندگی عدی و نابغه
۳۵۰	۱- ولادت
۳۵۰	۲- خانواده
۳۵۱	۳- محیط زندگی
۳۵۱	۴- کودکی و نوجوانی
۳۵۲	۵- اعتقادات و ویژگیها
۳۵۲	۶- نابغه و عدی نزد سلاطین
۳۵۴	۷- نقش نعمان در زندگی دو شاعر
۳۵۶	۸- مرگ دو شاعر
۳۵۶	منزلت شعری دو شاعر
۳۵۷	موضوعات شعری دو شاعر
۳۶۰-۳۹۱	بخش دوم: اعتذار نزد عدی و نابغه
۳۶۰	۱- نوع اعتذار دو شاعر
۳۶۱	۲- جایگاه عدی و نابغه در پیدایش فن اعتذار
۳۶۲	۳- علت روی آوردن دو شاعر به اعتذار

صفحه	عنوان
۳۶۳	۴- اعتذاریات عدی و نابغه
۳۶۵	۵- ارکان اعتذاریات دو شاعر
۳۷۳	۶- اسالیب اعتذاریات دو شاعر
۳۷۸-۳۹۱	۷- ویژگیهای فنی اعتذاریات عدی و نابغه
۳۷۸	۷-۱- شکل قصائد اعتذاریه دو شاعر
۳۸۰	۷-۲- مطالع اعتذاریات عدی و نابغه
۳۸۰	۷-۳- مقدمات قصائد اعتذاریه عدی و نابغه
۳۸۱	۷-۴- تخلص در اعتذاریات عدی و نابغه
۳۸۲	۷-۵- عناصر اربعه نقد در اعتذاریات دو شاعر
۳۸۲	الف) عنصر عاطفه
۳۸۳	ب) عنصر خیال
۳۸۴	ج) عنصر عقل
۳۸۵	د) عنصر تعبیر
۳۸۷	۷-۶- وحدت موضوعی در اعتذاریات دو شاعر
۳۸۹	۷-۷- حسن ختام در اعتذاریات عدی و نابغه
۳۸۹	۸- هدف دو شاعر از اعتذار و نتیجه آن

یسبح لله مافی السموات و مافی الارض

حمد و ثنای بی حد خالقی را سزااست که با آفرینش انسان، خلقت را کمال بخشید و برای هدایت «احسن الخالقین» خویش به بعثت «نبیین» همت گماشت تا او را در مسیر تکاملی «لیعبدوه» رهنمون سازند، و از گردابهای هولناک ضلالت و گردبادهای بیمناک «أمارة بالسوء» نجات بخشند.

و درودی شمار بر سرور انبیاء و قافله سالار قوافل اولیاء، محمد مصطفی صلوات الله و سلامه علیه و آله که رسالت را کمال بخشید و با مهر «خاتم النبیین» طومار عظیم و بلند نبوت را توفیق فرمود.

و سپاس بی پایان بر مبلغین شریعت محمدی، و امانت داران رسالت نبوی، ائمه معصومین صلوات الله و سلامه اجمعین.

آنچه در پیش روی خوانندگان محترم می باشد بحثی است پیرامون اعتذاریات عدی بن زید العبادی و نابغه ذبیانی. خوب است ابتدا به انگیزه انتخاب این موضوع اشاره نموده، سپس مراحل و کیفیت تحقیق و دیگر مسائل مربوط به آن را متذکر شویم.

انگیزه انتخاب موضوع:

در ترم اول سال تحصیلی ۷۱-۷۲ بود که سعادت یار گردید و توفیق نصیب، تادر محضر استاد محترم جناب آقای دکتر محمد فاضلی «ادام الله توفیقه» تلمذ نمود، و در خلال درس «تاریخ ادبیات دوره جاهلی» موضوعاتی به عنوان تحقیق آن درس از طرف ایشان پیشنهاد گردید. از جمله تحقیق پیرامون «حیات عدی بن زید» به عنوان کار تحقیقی به نگارنده واگذار شد. اینجا بود که برای اولین بار با نام عدی بن زید آشنا شدم و پس از پایان کار تحقیق با عدی خوگرفتم و او را در میان شخصیت ها و شعرای جاهلی شخصیتی متمایز و متفاوت با

دیگران یافتیم. در اثنای بررسی موضوعات شعری عدی به «اعتذاریات» او برخوردیم که قبلاً در شعر نابغه با این موضوع آشنا شده بودیم. این موضوع مشترک در شعر دو شاعر توجه مرا به خود جلب نمود تا اینکه در خلال تحقیق پیرامون حیات عدی با کتاب «عدی بن زید العبادی الشاعر المبتکر» نوشته محمد علی هاشمی، آشنا شدم که نویسنده محترم طی چند سطر به طور خلاصه به اعتذاریات دو شاعر اشاره کرده بود. این برخورد فکر بررسی اعتذاریات دو شاعر را در من تقویت کرد تا سرانجام به عنوان یکی از موضوعات پایان نامه پیشنهاد گردید و مورد تأیید اساتید محترم واقع گشت.

مراحل و کیفیت تحقیق:

در ابتدای بحث سعی شده است تصویری «تحلیلی-تاریخی» از چهره های این دو شاعر ترسیم گردد. در این قسمت نکات برجسته حیات عدی و نابغه و نظرات مختلف در یک فصل و دو بخش جداگانه مورد جرح و تعدیل قرار گرفته و با توجه به شعر هر شاعر مناسبترین نظر انتخاب گردیده است (البته با توجه به شخصیت نابغه این اختلاف آراء در زندگی او بیشتر به چشم می خورد).

پس از پایان این بحث ادبی-تاریخی، در یک بخش لغت اعتذار و تطور آن مورد بررسی قرار گرفته و سپس در دو بخش جداگانه اعتذاریات نابغه و عدی به تفصیل مورد تفحص واقع شده است. در این دو بخش به تفکیک، ارکان اعتذاریات، اسالیب اعتذار، ویژگیهای فنی آن و هدف هر شاعر از اعتذار استخراج و مورد بررسی قرار گرفته است.

در پایان فصلی به مقایسه اعتذاریات دو شاعر اختصاص یافته است. در این فصل ابتدا شخصیت عدی و نابغه از زوایای مختلف مورد قیاس واقع شده، و سپس اعتذاریات آنها و موضوعاتی که قبلاً در اعتذاریات هر شاعر بطور جداگانه مورد بحث قرار گرفته، با یکدیگر مقایسه و به صورت خلاصه ارائه گردیده است.

تذکرات:

پیرامون کیفیت کار و معضلات و تنگناهای موجود در راه تحقیق تذکر چند نکته ضروری به نظر می‌رسد:

۱- نظر به اینکه در تمامی مباحث، شعر دو شاعر منبع و پایه اصلی بحث قرار گرفته است، طبیعتاً به تناسب هر بحث شواهد شعری مربوط به آن از اعتذاریات دو شاعر مورد استناد واقع شده است. از طرف دیگر چون شخصیت دو شاعر و اعتذاریات آنها از جوانب مختلف مورد بررسی واقع گردیده، لاجرم شواهد شعری در مباحث مختلف تکرار شده است. گرچه سعی گردیده حتی المقدور از تکرار پرهیز شود، اما برای تکمیل و تقریر کامل بحث گاه این تکرار اجتناب ناپذیر بوده است.

۲- در ترجمه ابیات بیشتر به مفاهیم و معانی توجه شده است تا به الفاظ. لذا سعی گردیده حتی الامکان الفاظ برگزیده فارسی بیان کننده مفهوم اصلی عبارات عربی باشند، و این کاربردین ترتیب صورت گرفته که قبل از ارائه هر شاهد شعری، معنا و مفهوم آن بطور کلی و خلاصه بیان گردیده و سپس شاهد شعری مربوطه مطرح شده است.

۳- در مورد مشکلات و تنگناهای موجود بر سر راه این تحقیق نیز تذکر این نکته لازم به نظر می‌رسد که عدم دسترسی به دیوان مطبوع عدی در ابتدای کار فکر مرا به خود مشغول کرده بود. زیرا آن را در کتابخانه‌های شهرستان مشهد نیافته بودم تا این که به راهنمایی استاد دلسوز و کوشا سرکار خانم دکتر آباد که همین جاشایسته است صمیمانه از ایشان تشکر نمایم، مطلع گردیدم که این دیوان در کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران موجود می‌باشد. بیدرنگ به تفحص در این خصوص پرداختم و به اهتمام یکی از دوستان «سید مهدی کاظمی» تصویری از دیوان تهیه گردید و این معضل مرتفع شد.

لازم به یاد آوری است که در دیوان مطبوع عدی تحقیق و پژوهش کافی به عمل نیامده، بلکه نیمی از دیوان مجموعه‌ای است از ابیات پراکنده و اغلب بدون ارتباط با

یکدیگر که فقط به صرف هم قافیه بودن از مراجع مختلف استخراج گردیده و در کنار هم قرار گرفته است. مسلماً منبعی با این کیفیت نمی تواند صد درصد مورد اعتماد باشد و طبیعتاً اضطرابها و گاه تردیدهایی را در بحث بوجود می آورد.

در پایان باز بر خود فرض می دانم مجدد آزا سائید دلسوز و پرتلاش آقایان دکتر محمد فاضلی و عباس طالب زاده که با سعه صدر و آغوش باز با تمامی مشکلات و گرفتاریهایی که داشتند مرا به حضور پذیرفته و تمامی این سطور را کلمه به کلمه و به طور دقیق مطالعه نمودند و نواقص و عیوب آن را بر طرف ساختند، تشکر نموده و خالصانه ترین و صمیمانه ترین درودها و سپاسهای خود را به پیشگاه ایشان تقدیم نمایم.

خداوند وجود این علمای عاشق علم را برای مجامع و محافل علمی و فرهنگی مستدام بدارد.

فصل اول

شرح حال مختصری از نابغه ذبیانی و عدی بن زید

قبل از ورود به بحث اصلی، لازم است بازنگری این دو شاعر آشنا شویم و دریچه‌ای از معرفت، بر بستان حیاتشان بگشاییم و گل بوته‌هایی از آن برچینیم. در این سیر کوتاه در زندگی دو شاعر، سعی ما بر این خواهد بود تا نکات برجسته حیاتشان را مورد بررسی قرار داده، و بخشهایی از آن را که ارتباط محکم‌تری با موضوع اصلی بحث ما، یعنی «اعتذاریات» دارند، مفصل‌تر مورد بحث قرار دهیم. *اسأله التوفیق.*